

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАУКОВІ ПРАЦІ

**КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА**

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Том 43

**ДО 50-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА КОМАРНІЦЬКОГО**

Кам'янець-Подільський
2024

Н16

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Ідентифікатор медіа R30-02190 (рішення № 132 Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення від 18.01.2024 р.)

Рекомендовано до друку вченою радою Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка (протокол № 3 від 28 березня 2024 р.)

Видання індексується наукометричними базами: **Index Copernicus, OUCI, Google Scholar**

Рецензенти:

М. Олійник – доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародної комунікації та політології Хмельницького національного університету;

О. Тригуб – доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв)

Редакційна колегія тому:

В. Магась, доктор історичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. Смолій**, академік НАН України, доктор історичних наук, професор; **І. Боровець**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Ващук**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **А. Глушковецький**, кандидат історичних наук, доцент; **О. Головка**, доктор історичних наук, професор; **М. Гутька**, доктор філософії (м. Ружомберок, Словаччина); **В. Дубінський**, кандидат історичних наук, доцент (*заступник відповідального редактора*); **О. Дяченко**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **О. Завальнюк**, доктор історичних наук, професор; **М. Кметь**, доктор філософії, доцент (м. Банська Бістриця, Словаччина); **І. Коляда**, доктор історичних наук, професор; **О. Комарницький**, доктор історичних наук, професор (*відповідальний секретар*); **С. Копилов**, доктор історичних наук, професор (*заступник відповідального редактора*); **М. Кружляк**, кандидат історичних наук, доцент; **Д. Кудінов**, доктор історичних наук, доцент; **В. Лозовий**, доктор історичних наук, професор; **О. Мельничук**, доктор історичних наук, професор; **В. Михайловський**, доктор історичних наук, професор; **П. Олексак**, доктор філософії, доцент (м. Ружомберок, Словаччина); **Р. Петраускас**, доктор історичних наук, професор (м. Вільнюс, Литовська Республіка); **О. Рябченко**, доктор історичних наук, професор; **І. Собковяк-Табак**, доктор габілітований, професор (м. Познань, Республіка Польща); **В. Степанков**, доктор історичних наук, професор (*відповідальний редактор*); **О. Федьков**, доктор історичних наук, професор; **А. Філіпчук**, доктор історичних наук, професор.

Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. Т. 43: До 50-річчя від дня народження професора Олександра Комарницького. 388 с.

Адреса редакційної колегії: історичний факультет, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Татарська, 14, м. Кам'янець-Подільський, 32301

Наказом Міністерства освіти і науки України збірник включено до КАТЕГОРІЇ «Б» переліку наукових фахових видань України у галузі «ІСТОРИЧНІ НАУКИ» (Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020 р.).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <http://sp-history.kpnu.edu.ua/uk/>

© Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024

Ministry of Education and Science of Ukraine
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

SCIENTIFIC PAPERS

**OF THE KAMIANETS-PODILSKYI
IVAN OHIENKO NATIONAL UNIVERSITY**

HISTORY

Volume 43

**TO THE 50th ANNIVERSARY OF THE BIRTH
OF PROFESSOR OLEKSANDR KOMARNITSKYI**

Kamianets-Podilskyi
2024

The publication is indexed by scientometric databases: **Index Copernicus, OUCI, Google Scholar**

Reviewers:

M. Oliinyk – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Communication and Political Science Khmelnytskyi National University;

O. Trigub – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy of the Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv)

Editorial college:

V. Mahas, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (*Editor in Chief*); **V. Smoliy**, academician NAS of Ukraine, Doctor of Historical Sciences, Professor; **I. Borovets**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor; **D. Vashchuk**, Candidate of Historical Sciences, Senior Research Fellow; **A. Hlushkovetskyi**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor; **O. Holovko**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **M. Hutka**, Doctor of Philosophy (Ruzomberok, Slovakia); **V. Dubynskyi**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (*deputy editor-in-chief*); **A. Diachenko**, Candidate of Historical Sciences, Research Fellow; **O. Zavalniuk**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **M. Kmet**, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Banska Bystrica, Slovakia); **I. Koliada**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **O. Komarnitskyi**, Doctor of Historical Sciences, Professor (*assistant editor*); **S. Kopylov**, Doctor of Historical Sciences, Professor (*deputy editor-in-chief*); **M. Krugliak**, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor; **D. Kudinov**, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor; **V. Lozovyi**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **O. Melnychuk**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **V. Mykhaylovskiy**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **P. Olexak**, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Ruzomberok, Slovakia); **R. Petrauskas**, Doctor of Historical Sciences, Professor (Vilnius, Lithuania); **O. Ryabchenko**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **I. Sobkoviak-Tabaka**, Dr hab, Professor (Poznan, Poland); **V. Stepankov**, Doctor of Historical Sciences, Professor (*editor-in-chief*); **O. Fedkov**, Doctor of Historical Sciences, Professor; **A. Filiniuk**, Doctor of Historical Sciences, Professor.

Scientific Papers of the Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University. History. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 2024. Vol. 43: To the 50th anniversary of the birth of Professor Oleksandr Komarnitskyi. 388 p.

Address of editorial board: *The Faculty of History, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, 14, Tatars'ka Street, Kamianets-Podilskyi, 32301*

Web-site: <http://sp-history.kpnu.edu.ua/uk/>

ЗМІСТ

ДО 50-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ПРОФЕСОРА ОЛЕКСАНДРА КОМАРНІЦЬКОГО

Олександр Завальнюк, Анатолій Глушковецький. ПРОФЕСОР ОЛЕКСАНДР КОМАРНІЦЬКИЙ: ВРАЖАЮЧІ ДОСЯГНЕННЯ ТАЛАНОВИТОГО ІСТОРИКА, КРАЄЗНАВЦЯ, ПЕДАГОГА (до 50-річчя від дня народження та 25-річчя педагогічної та науково-педагогічної діяльності) 9

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Іван Куций, Лариса Куца. ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ОБРАЗ «ЗАХОДУ» В ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЯХ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА 41

Валерій Додух. ОБРАЗ РОДУ ГАЛАГАНІВ В ІСТОРІОГРАФІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. 54

Дмитро Ващук. КРИМСЬКІ ТАТАРИ В ІСТОРИЧНИЙ ТА КУЛЬТУРНИЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ ХV–ХVІІ ст. 71

Лариса Левченко. ПОДІЛЬСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ РОСІЙСЬКОГО БІБЛІЙНОГО ТОВАРИСТВА: СПРОБА ІНТЕГРАЦІЇ В СВІТОВИЙ КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНИЙ ПРОСТІР ПОЧАТКУ ХІХ ст. 85

Ірина Солодковська. УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ У ЗАВЕРШАЛЬНИЙ ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр. У ВІЗІЇ АНДРІЯ ЛВИЦЬКОГО 112

Юрій Федорик, Марина Антошак. ДУХОВНА ПРОСВІТА ТА ІМПЕРСЬКІ НАРАТИВИ: УКРАЇНСЬКА МИНУВШИНА У ДЗЕРКАЛІ ЄПАРХІАЛЬНИХ ЖУРНАЛІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст. 134

Павло Кліщинський. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ РУХУ БІЖЕНЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914-1917 рр.) 149

Тетяна Боряк. УСНА ІСТОРІЯ ГОЛОДОМОРУ: СПЕЦИФІКА НАРАТИВУ УСНОІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ 160

Оксана Ятищук. ЕТНОГРАФІЗМ МАЛОЇ ПРОЗИ БОГДАНА ЛЕПКОГО 174

Олександр Баженов, Анатолій Глушковецький. АРХЕОЛОГІЯ І КОМП'ЮТЕР: ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 188

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

DOI 10.32626/2309-2254.2024-43.41-53
УДК 930(477.83/.86)

КУЦІЙ Іван – доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичної науки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, індекс 46027, Україна (kutsyy@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3556-1962>
Researcher ID H-4431-2017

KUTSYI Ivan – Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of History of Ukraine, Archeology and Special Branch of Historical Science Department of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonosa Street, Ternopil, index 46027, Ukraine (kutsyy@ukr.net)

КУЦА Лариса – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін початкової та дошкільної освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, індекс 46027, Україна (larkutsa@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4877-9626>
Researcher ID J-2602-2018

KUTSA Larysa – PhD (Philology), Docent of Department of Philological Disciplines of Elementary Education, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonosa Street, Ternopil, index 46027, Ukraine (larkutsa@ukr.net)

Бібліографічний опис статті: Куций, І., Куца, Л. (2024). Цивілізаційний образ «Заходу» в історичних працях Михайла Максимовича. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (43), 41–53.

ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ ОБРАЗ «ЗАХОДУ» В ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЯХ МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА

Метою статті є дослідження рецепції образу Заходу Михайлом Максимовичем у контексті його цивілізаційних поглядів та уявлень. Методологічною основою дослідження стало ментальне картографування як стратегія когнітивного відображення

географічного простору в уяві вченого. Базовим компонентом застосованої методології стала імагологія як стратегія дослідження образів «свого»/«чужого». **Наукова новизна** нашого дослідження визначається тим, що у ньому вперше проаналізовано ставлення цього вченого до Заходу як образу цивілізаційної спільноти; простежено роль цього образу у цивілізаційній самоідентифікації історика; зроблено аналіз його поглядів щодо співвідношення історіографічних образів Русі-України та Заходу у Максимовичевих історичних працях. **Висновки.** У цивілізаційній ідентичності Михайла Максимовича «своєю» цивілізаційною спільнотою став Слов'янський світ. Роль головної «чужої» і «ворожої» цивілізаційної спільноти виконував Захід. Захід уявлявся Максимовичем як простір, населений германськими народами, на якому панує католицьке віросповідання. Романських народів чи протестантського віросповідання історик у своїх історичних текстах не помічав. Германський Захід трактувався Максимовичем середовищем, яке споконвічно здійснює агресивну експансію на Слов'янський світ з метою завоювати й асимілювати його. Головною змістовою ознакою Заходу вчений вважав католицизм, насамперед орден єзуїтів. Етнічним репрезентантом Західної цивілізації був для нього німецький народ. Німців Максимович розглянув як народ, для якого притаманна споконвічна, генетично задана «ворожість» стосовно слов'ян. У Максимовичеву рецепцію Заходу був вписаний і його історичний образ Польщі. Поляків цей історик трактував народом, що першим зазнав західної (німецької) експансії і опинився під вагомим її впливом. В результаті поляки інтерпретувались вченим носієм «західних» традицій серед слов'ян.

Ключові слова: Михайло Максимович, Захід, історіографія, цивілізація, образ, ідентичність, слов'яни.

THE CIVILIZATION IMAGE OF THE “WEST” IN THE HISTORICAL WORKS OF MIKHAIL MAKSYMOVYCH

The **purpose** of the article is to study the reception of the image of the West by Mykhailo Maksimovich in the context of his civilizational views and ideas. The **methodological basis** of the article is mental mapping as a strategy of cognitive reproduction of geographical objects in the imagination of scientists. The basic component of the used methodology is imagology as a method of studying one's own/another person's images. The **scientific novelty** of the article lies in the fact that it first clarified the attitude of this scientist to the West as an image of a civilized community; the role of this image in the civilizational self-identification of the historian is traced; an analysis of his ideas regarding the relationship between the historical images of Russia-Ukraine and the West in Maksymovich's historical works is made. **Conclusions.** In Mykhailo Maksymovich's civilizational identity the Slavic world was “his” civilizational community. The role of the main “foreign” and “enemy” civilizational community was performed by the West. The West was imagined by Maksymovich as a space populated by Germanic peoples, on which the Catholic faith prevails. The historian did not notice Romanic peoples or the Protestant faith in his historical texts. The Germanic West was interpreted by Maksymovich as an environment that has always carried out an aggressive expansion into the Slavic world with the aim of conquering and assimilating it. The scientist considered Catholicism, primarily the order of the Jesuits, to be the main characteristic of the West. For him, the ethnic representative of Western civilization was primarily the German people. Maksymovich interpreted the Germans as a people for whom the primordial, genetically determined “hostility” towards the Slavs is inherent. His historical image of Poland was also inscribed in Maksymovich's reception of the West. This historian interpreted the Poles as the people who were the first to experience Western

(German) expansion and were heavily influenced by it. As a result, the Poles were interpreted by scholars as bearers of "Western" traditions among the Slavs.

Key words: *Mykhailo Maksymovich, West, historiography, civilization, image, identity, Slavs.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі вагому увагу вчені та інтелектуали приділяють цивілізаційній ідентичності українців. Водночас дана проблематика досліджується дещо однобоко: в силу інтелектуальної «моди» головний акцент переважно робиться саме на європейській ідентичності українців. Проте у XIX ст. цілком переважаючою в українському інтелектуальному просторі була саме слов'янська цивілізаційна ідентичність. Дослідження генези цивілізаційної ідентичності українців – це на сьогодні одне із найактуальніших завдань для соціогуманітаристики. Актуальність цієї тематики обумовлена тією обставиною, що «цивілізаційний вибір» України не є на сьогодні чисто інтелектуальним питанням. Ця проблематика активно артикулюється у політичних та соціальних практиках, у тому числі в рамках зовнішньої інформаційної війни проти України. Наявна на сьогодні історіографічна ситуація (посилена увага до європейської ідентичності українців й нехтування фактом їхньої слов'янської ідентичності у минулому) може спричинити диспропорцію у вивченні цієї актуальної на сьогодні тематики.

У процесі генези слов'янської ідентичності українців одним із найбільш послідовних її носіїв був історик Михайло Максимович. Тому при вивченні цього малознаного світоглядно-інтелектуального феномена постать цього вченого неодмінно постане в центрі наукової уваги. Саме ця обставина і обумовила нашу дослідницьку увагу до науково-історичної спадщини цього історика.

Аналіз джерел та останні дослідження. Постать М. Максимовича не є новою для сучасної української історіографії. Вивченню його науково-історичної спадщини на попередніх історіографічних етапах було присвячено не одну наукову статтю, монографію чи дисертацію. Цей процес активно триває і у сучасній українській історіографії. Серед найбільш актуальних публікацій варто відзначити насамперед ґрунтовні студії Олексія Яся, в яких здійснено цілісний, системний аналіз історіографічного доробку М. Максимовича з особливим акцентом на стильові та жанрові виміри його творчості (Ясь, 2005; 2007). У численних статтях та наукових розвідках (Н. Герасименко, Л. Волкотруб, М. Гедін, О. Ковальчук, В. Короткий, Ю. Пінчук, Н. Побірченко, Н. Солонська, В. Тельвак та ін.) досліджено багато вузькоспеціалізованих аспектів біографії та наукової творчості цього вченого. Якщо вести мову власне про цивілізаційну ідентичність М. Максимовича, то її вже досліджував І. Куций. У своїй монографії він вписував цивілізаційні погляди М. Максимовича у ширший контекст – процес генези цивілізаційної ідентичності українських істориків (Куций, 2016, Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії). Також у рамках окремої статті нами цілісно окреслено особливості цивілізаційної самоідентифікації власне М. Максимовича

з акцентом на його бачення «своєї» цивілізаційної спільноти (Кущий, 2016, Між Руським світом та Слов'янищиною, с. 6–32). Пропонована ж стаття присвячена поглибленому розгляду іншого аспекту цивілізаційних уявлень М. Максимовича – образу головної «чужої» цивілізації.

Метою статті є цілісне вивчення науково-інтелектуальних поглядів та уявлень М. Максимовича на цивілізаційний образ Заходу у контексті його слов'янської цивілізаційної ідентичності. Першочерговими завданнями стали з'ясування ставлення цього вченого до Заходу як образу цивілізаційної спільноти; простеження ролі цього образу у цивілізаційній самоідентифікації історика; аналіз його уявлень стосовно співвідношення історичних образів Русі-України та Заходу у Максимовичевих історичних працях.

Виклад основного матеріалу. Михайло Максимович (як і більшість тогочасних українських науковців) ідентифікував себе із *Слов'янським світом* чи *Слов'янищиною* як самостійним й самодостатнім культурно-цивілізаційним середовищем. Понятійно «своя» цивілізація у його працях окреслена як *Слов'янський світ*, *слов'яни*, *слов'янське плем'я*, *слов'янський круг*, *слов'янська стихія*, але насамперед – *Слов'янищина*. В межах Слов'янського світу М. Максимович та його сучасники виокремлювали дещо вужчу культурно-цивілізаційну спільноту, дефініціюючи її як *Руський світ*. До останнього відносили східнослов'янський простір із православним віросповіданням. Слов'янський світ на їхній ментальній карті був цивілізаційно-культурною антитезою щодо Заходу або Германського світу. Минуле слов'янських народів інтелектуали цього середовища сприймали як перманентну боротьбу проти агресії й натиску «ворожих» германських народів.

Утвердження М. Максимовича як дослідника тривало в період, коли, за висловом Анжея Валіцького, «ставлення до цінностей, символізованих словом «Захід», зробилося головним критерієм ідеологічних розмежувань» (Валіцький, 1998, с. 69). Власне М. Максимовича можемо вважати одним із перших репрезентантів українського слов'янофільства, для якого характерна, за висловом Миколи Рябчука, «ксенофобія чи принаймні підозріливість до всього чужого-неслов'янського» (Рябчук, 2000, с. 78). Ознаки слов'янської ідентичності прочитуємо вже у ранніх публікаціях дослідника. Представників «руського племені» учений чітко й однозначно вписував у ширший, надетнічний контекст – слов'янський. Усі історичні явища і процеси, що маркуються як слов'янські, він сприймає як «своє»; натомість усе «неслов'янське» або «чужоплемінне» – вважалося, зрозуміло, «чужим» або навіть «ворожим». У текстах М. Максимовича не прочитуємо чіткого визначення суті слов'янської цивілізаційної ідентичності, проте маємо чимало опосередкованих характеристик, за допомогою яких вчений здійснював власну цивілізаційну ідентифікацію.

Незважаючи на першочергову увагу до образу «своєї» цивілізації (тобто Слов'янського світу), М. Максимович немало уваги у своїх текстах приділяв

образу *Заходу*. Терміном «Захід» вчений позначав культурно-цивілізаційну спільноту, до якої він включав насамперед західноєвропейські народи германського походження й католицького віросповідання. При цьому він мало звертав уваги на народи романського чи кельтського походження й протестантського віросповідання. Головним репрезентантом Заходу для вченого були німці. Не спостерігаємо термінологічної одностайності в позначенні цього простору. Найчастіше вчений називав його *Заходом*. Назву ж *Європа* він вживав найчастіше в географічно-просторовому сенсі. Прочитуємо у його текстах і назви-синоніми *чужоземний захід*, *Латино-Захід*, *німецьке коло*. Загалом усе західноєвропейське М. Максимович часто ототожнював із *німецькістю* чи *германізмом*. Він писав, зокрема, що у поглядах Михайла Ломоносова злились «і древня Слов'янщина, і Латинь, і Германізм» (Максимович, 2004, Откуда идет Русская земля, с. 51); англійців, норвежців, шведів й навіть стародавніх готів учений називав «народами німецького племені». Сприйняття Заходу саме як «чужого» життєпростору виказує його словосполучка «на нашому сході і Європейському заході» (Максимович, 2004, Откуда идет Русская земля, с. 61). Рецепцію М. Максимовичем Заходу саме як «ворога» Русі прочитуємо у висловлюванні: «Південна Русь, натерпівшись стільки від ворогів східних, страждала так багато від ворогів західних» (Максимович, 1877, О лаврской могилинской школѣ, с. 210). Привертає увагу, що назву *захід* М. Максимович частіше писав з малої літери, чого не спостерігаємо в термінологічному позначенні «своїєї» цивілізаційної спільноти.

Наполеонівське вторгнення 1812 р. у Російську імперію історик трактував як виразний вияв саме «західної» експансії. Так, у студії «Бубнівська сотня» він цю війну образно описував: «Кипіла і хвилювалась Руська земля, як море, збираючись скинути із себе надмірного кумира заходу з його полчищами» (Максимович, 1876, Бубновская сотня, с. 825). Виразним маркером того, що імперію Наполеона I український історик трактував саме репрезентантом цивілізаційного образу Заходу, може свідчити його теза: «на Бородинському полі Руська сила помірялася з силами заходу» (Максимович, 1876, Бубновская сотня, с. 824).

Загрози небезпеку для цілісності й самобутності Слов'янського світу з боку Заходу М. Максимович вбачав не стільки у військово-політичній експансії, як у культурних впливах. Тому він негативно оцінював західноєвропейські культурно-освітні тенденції в українському історичному процесі. Так, латиномовні вірші Феодана Прокоповича учений іронічно оцінив як «академічні ігри» (Максимович, 1877, Топографическія замѣтки, с. 47). Як читаємо у праці «Про лаврську могилянську школу», в XVII столітті у древню русько-слов'янську традицію «привнесена тодішня вченість західноєвропейська, значно прикрашена язичництвом чи поганством класичної Елінолатинської древності. Ця вченість була прийнята як зовнішня умова, необхідна для зросту нашого просвітництва». Як бачимо, процес західноєвропейських культурно-освітніх впливів М. Максимович розцінював як за-

грозливе вторгнення «чужого» у сферу «свого», незважаючи навіть на його зовнішній характер. Далі він акцентував на несприйнятті руською культурою «чужого» для неї західного впливу: «Але Руський розум тоді вже бачив і необхідність, і можливість усунути від нього все, що належало їй як вимисел розуму, непросвітленого божественною істиною, і обернути її в своє, християнське просвітництво» (Максимович, 1877, О лаврской могилинской школьї, с. 213). Як бачимо з наведеного фрагменту, в європейській культурній традиції вчений бачив відхід від християнського віровчення.

У ґрунтовній праці «Історія древньої руської словесності» М. Максимович досить скептично (проте не відверто) трактував практику «стремління до Європейства» в культурно-освітньому розвитку Російської імперії в період правління від Петра I аж до епохи Олександра I. Проте, як читаємо, навіть попри перевагу західноєвропейського «просвітництва» історик стверджував, що «самобутні стихії життя не переставали в цьому періоді яскраво виражатися» (Максимович, 1880, Исторія древней русской словесности, с. 353). При цьому він акцентував на антагоністичному характері контактів європейської та слов'янської традицій: «Дві різні стихії ці немирно поєднувались між собою в Руському розумі». Повністю виправдовувальну позицію дослідник висловлював стосовно культурного розвитку Російської імперії, котра «накінець в наш просвітлений час /.../ повернулась знову до свого Східного Руського світу». М. Максимович запропонував власну схему періодизації ґенези руської культурної традиції. Визначальним чинником для періодизаційного поділу у цій схемі були саме цивілізаційні впливи на тих чи інших періодах культурного розвитку. «I так по відношенню до головних впливів на Руське просвітництво, – вважав дослідник, – древній період можна назвати Греко-східним або точніше Греко-Слов'янським, середній Греко-Латино-Слов'янським, новий – Ново-Європейським, а сучасний період становить початок самобутньо-Руського» (Максимович, 1880, Исторія древней русской словесности, с. 354). Також М. Максимович підсумовував, що «Росія поступово і своєчасно обійшла увесь небосхил просвітленого Християнського світу, і тепер вступила свідомо в той період великого життя свого, в якому належить їй розкрити всю глибину й повноту свого духу й виразити вповні свою Руську народність». Отже, дослідник у цій студії у достатньо стриманій формі фіксував «чужі», зокрема і західні впливи на культурні процеси у східнослов'янському просторі. Проте зворотній рух від «чужих» (західних) до саме «своїх» традицій він розцінював як найбільш істотну тенденцію в культурному розвитку східного слов'янства. Не можемо оминати увагою, що в аналізованій студії прочитуємо завуальовані твердження історика про негативні наслідки західноєвропейських впливів на культурний розвиток східного слов'янства. Зрозуміло, що чітке артикулювання такої думки вимагало б більш критично потрактувати політику тих знакових правителів імперії, що були адептами західноєвропейських впливів, насамперед Петра I, Катерини II чи Олександра I. А такі висловлювання, зрозуміло, спричинили б

підозри в політичній неблагонадійності. Водночас, М. Максимович констатував, що «Слов'яни південноруські піддавались більше різноманітним впливам іноплемянних народів, частково Азіатських, частково Європейських» (Максимович, 1880, *История древней русской словесности*, с. 454).

Вагомий інтерес для нас становлять також і непублічні висловлювання М. Максимовича про Захід, що позбавлені самоцензурного й науково-етичного чинників. Так, у листі до О.Бодяньського він назвав латинську мову «варваро-латинською» (Максимович, 2004, *Листи*, с. 40). У 1862 р. пишучи про надмірну присутність «новообраних німців-просвітителів» в культурному та науковому житті країни, він проголошував: «Очевидно, слов'янському племені не суджено вибитися з-під полону німецького навіть і на просторі руського світу» (Максимович, 2004, *Листи*, с. 59). Як бачимо, М. Максимович із середовища українських вчених найбільш чітко та відверто декларував думку про Захід як «чужий» чи навіть «ворожий» щодо слов'янства цивілізаційний простір.

Основоположною внутрішньою характеристикою «західності» дослідник називав католицизм. Під цим явищем він розумів не лише пануючу у західних країнах церкву чи її богословсько-обрядову традицію. Католицизм (як майже синонім західності чи європеїзму вцілому), вчений рецептував також як культурну та політичну спільноту народів і країн Західної Європи, тобто як окрему мегаструктуру. При цьому різноманіття етнонаціонального, династичного чи політичного наповнення західноєвропейського католицького світу історик не враховував. Тому католицький світ прочитувався у його текстах скоріше як внутрішньо цілісний простір, а не сукупність ворожих й конкуруючих між собою монархій, країн чи народів. Про рецепцію католицизму як компонента Заходу свідчить, зокрема, твердження дослідника про нього як про «віру західну» (Максимович, 2004, *Откуда идет Русская земля*, с. 67). Саме таке сприйняття католицизму репрезентує теза про «багаточисельні посягання Риму, що не покидав своїх намірів притягнути Росію під владу папську» (Максимович, 2004, *Объ участіи и значеніи Киева*, с. 153). Феодосія Печерського потрактовано як такого, що «охороняв великого князя Ізяслава від спокус могутнього владика Заходу», тобто папи Григорія VII-го. Наступні епохи історик трактував як «тяжку годину для західної Русі, коли над нею зашуміла на кінець західна буря вірогоніння» (Максимович, 1877, *О надробияхъ*, с. 235).

Окремо наголосимо, що в рамках збірного образу католицизму М. Максимович (як і його сучасники) увиразнював головного носія західної духовної експансії – єзуїтів. Він писав, що «дух ворожості устами єзуїтів безустанно шептав у вуха поляків вірогоніння й нерозумну гординю» (Максимович, 2004, *Сказаніе о гетманѣ Петрѣ Сагайдачномъ*, с. 261). Історик також стверджував, що саме єзуїти відродили в Речі Посполитій католицизм, «працюючи не для віри Христової, а тільки для влади папської, помишляючи тільки про Римську тиару і не думаючи про корону Польську» (Максимович, 2004, *Сказаніе о Коливщинѣ*, с. 376). Найчіткіше вчений поінтерпретував єзуїтів як представників саме «західних» цивілізаційних ознак у праці «Бубнівська

сотня»: «А реформаторське новомисліє /.../ відкрило дорогу єзуїтам вловити в свої сіті нові покоління західно-руських князів, які, захоплюючись хитролукавим вченням цих західних мудреців, /.../ відпали від благочестя своїх предків і відділялись від православної Русі, як піднімається порох від землі, нанесений на неї вихором» (Максимович, 1876, Бубновская сотня, с. 750). Отже, саме орден єзуїтів М. Максимович трактував головним засобом поширення «західних» церковно-релігійних та культурно-цивілізаційних впливів на Русь чи загалом на всю Слов'янщину.

Крім католицизму як духовно-релігійного представника Заходу в історичних текстах М. Максимовича присутній і етнонаціональний репрезентант образу Заходу – ті германські народи, що були дотичними до східнослов'янської історії. Найбільш помітним таким «західним» народом, історіографічний образ якого вписувався у цивілізаційні дискурси – це *варяги* із літописних джерел. Як відомо, полеміки стосовно варязького (чи норманського) питання стали найбільш дискутованою сферою як української, так і вісному російсько-імперській історичній думки XIX ст.

У ранній студії М. Максимовича «Звідки пішла Руська земля» варягів поінтерпретовано не лише «іншим» народом (плем'ям), а й репрезентантом цілком чужого слов'янам цивілізаційного простору: «Варяги були іноязычники, іноплеменники словенів». Тут же автор однозначно підкреслив «західну» цивілізаційну прописку літописних варягів: «В половині XI віку словом *Варязький* позначали у нас усе протилежне Греко-східному і Словено-Руському – *західне*» (Максимович, 2004, Откуда идет Русская земля, с. 81). Далі у тексті названої праці читаємо аналогічне твердження: «Варязькою вірою називається західна чи латинська віра, в протилежність Руському православію. Варяг и латинник у нього [Феодосія Печерського. – І.К., Л.К.] одне /.../. Ще до Нестора на варяга дивились Руси саме як на іновірця західного».

А в «Історії древньої руської словесності» дослідник ще більш чітко прописав «західну» цивілізаційну належність варягів: «З іменем варяга поєднувалось завжди поняття заморянина, чужого, іноземця і, насамкінець, – іновірця: так що в XI і XII століттях західну чи латинську віру називали варязькою; латинник і варяг були однаковими словами». У цьому ж тексті історик підкреслив цивілізаційну тотожність варягів та німців як «західних» етносів: «З XIII століття у нас почало і на скандинавців поширюватись ім'я німця, яким в середні часи заміняли ім'я варяга: латинську віру називали вже німецькою, і цим ім'ям стали позначати неозначено не тільки все іноземне, західне, але все чуже, іномовне» (Максимович, 1880, История древней русской словесности, с. 369). Вчений наголошував, що руські літописи виразно фіксували різницю між прийшлими до східних слов'ян варягами та власне русами. Зрозуміло, що перших він інтерпретував як скандинавських германців, натомість других він вважав поморсько-прибалтійськими слов'янами, тобто «своїми», «одноплемінниками». Простежуючи в цих двох племен багато спільних рис, він все-таки приписував їх до різних цивілізаційних спільнот: варягів – до «чужої», тобто «за-

хідної»; русів – до «своєї», «слов'янської». Вчений стверджував: «Але в племінному відношенні – щодо мови і всієї народності – вони були різні: тому і вплив Русів на Східних Слов'ян – в нашому розумінні – був іншим, при цьому більш близьким і успішним, ніж вплив іноплеминних їм варягів». Вчений відзначив також асиміляційний вплив слов'ян на германців-варягів: «Варяги ж скандинавські, щоб не бути чужими в нашій вітчизні, повинні були прийняти її слов'яно-руську народність і втратити свою німецьку – ще більше, ніж втрачали її нормани у народів західно-європейських» (Максимович, 1880, Історія древней русской словесности, с. 371). Як бачимо, М. Максимович до деякої міри погоджувався з думкою про наявність західних цивілізаційних впливів (так званої «варязької стихії») у давній Русі. Водночас він не надавав цим впливам вирішального значення. Для протиставлення західним впливам історик підкреслював наявність візантійських впливів («Греко-Християнська стихія») у давньоруському житті. Вчений у цій праці зауважив, що західні впливи на давньоруському просторі мали більш вагоме значення саме для Новгороду, який «завдяки своїм відносинам з німцями перейняв від них західного життя більше, ніж інші області Руські».

Не можна стверджувати, що образи Заходу в поглядах М. Максимовича мають суцільне негативне забарвлення. Вчений деякою мірою мислив в межах усталеної ще в епоху Просвітництва ментальної карти, на якій «цивілізована» Західна Європа протиставлялася «варварському» Сходу. У його текстах (особливо в характеристиках культурно-освітніх процесів) ми прочитуємо завуальовані думки, які відображають авторські погляди на Західну Європу як «цивілізований», «культурний» та «просвічений» простір, котрий виразно контрастує на фоні відсталого та «варварського» Сходу.

У центрі наукової уваги М. Максимовича знаходився історичний образ Польщі, яка в системі його цивілізаційних уявлень «слов'янський Схід – германський Захід» перебувала на особливому становищі. В історичних поглядах вченого проглядається теза про «західний» цивілізаційний вибір Польщі. М. Максимович, як спостерігаємо, засвоїв слов'янофільську ідеологію про польську «зраду» Слов'янщини й перехід її на сторону католицького Заходу. Наголосимо, що Польщу він окреслював «первинною “Західницею” у кругу “Слов'янському”». На цивілізаційній мапі вченого Польща потрактувана спочатку як слов'янсько-православна країна, яка тільки згодом стала провідним інструментом «західного» католицького впливу на слов'янство: «Спочатку вона прийняла східне православ'я від спільних першовчителів слов'янських; але згодом запанувало в ній католицтво західне» (Максимович, 1876, Бубновская сотня, с. 750). Ситуацію, «коли Польща так по-насилницьки і безжално відривала від православної церкви вірних досі чад її», історик оцінив як прояв «західної бурі вірогоніння». Тобто він трактував Польщу одночасно і жертвою, а згодом й інструментом реалізації зазначеної «західної бурі». Польща, за образним висловом вченого, «залучала західну Русь в ту сіть, в яку вона сама уловлена була єзуїтами» (Максимович,

1877, О надгробияхъ, с. 235). Короля Сигізмунда III вчений оцінював як «вихованого єзуїтами і одержимого їх духом» (Максимович, 1876, Бубновская сотня, с. 750). Підкреслення аморальності засвоєваних Польщею західних традицій прочитуємо у Максимовичевому твердженні про двір «корисливої і аморальної королеви Бони» (Максимович, 1876, Письма о князьяхъ Острожскихъ, с. 175). У цьому ж тексті М. Максимович з іронією описував обрання представника західноєвропейської династії на престол польського короля: «Вільна у виборі королів Річ Посполита, хвилюювавшись першим вибором більше півтора року, вибрала собі в королі учасника Варфоломійської ночі, 22-річного Генріха Валуа, який через чотири місяці втікв із Кракова тайком, як тат нічний, забравши з собою в Париж Польську корону /.../ Вночі вибраний, вночі приїхав і вночі поїхав» (Максимович, 1876, Письма о князьяхъ Острожскихъ, с. 177). Ведучи мову про «західний» цивілізаційний вибір Польщі, М. Максимович звертав увагу на її слов'янське походження та давню культурну близькість щодо Русі. Зокрема, про польську мову він писав, що це «мова одноплемінна руській, ще не втративши тоді молоді свіжості своєї під важкою схоластикою єзуїтської латини» (Максимович, 1876, Родословныя записки, с. 208). Найвиразніше твердження М. Максимовича про Польщу як транслятора західних впливів на східних слов'ян віднаходимо у фрагменті: «Польща, заволодівши Західною Руссю і піддавшись єзуїтам, відновила своє католицтво і пригнічувала інші християнські віросповідання. За допомогою цих засобів вона не тільки у своєму корінному Польському народі відновила католицизм, сильно підірваний у ній реформацією, але і здійснила нещасливий переворот і в приєднаних до неї областях Руських» (Максимович, 1876, Родословныя записки, с. 208). Польську та латиномовну руську культурну традицію часів Речі Посполитої М. Максимович розцінював як «зіпсовану» впливами західної (латинської) бездуховності.

Для підсилення негативного образу «цивілізаційної зрадниці» М. Максимович порівнював польські впливи із «азіатським» цивілізаційним впливом: «Україна потерпла від Польщі таке горе, якого не знала Московська Русь під ігом татарським: вона потерпіла гоніння і образу свого православія» (Максимович, 1876, Бубновская сотня, с. 750). Азіатський вплив, як читаємо, оцінений тут більш толерантним, ніж західний (у його польському варіанті). Тому для М. Максимовича Польща стала символом «цивілізаційної зради» слов'янства й вибору «ворожої» цивілізації – католицького Заходу.

Висновки. Таким чином, історіографічний доробок М. Максимовича варто розцінювати вагомим джерелом вивчення генези цивілізаційної ідентичності українських інтелектуалів XIX ст. Його погляди та уявлення із цієї царини найбільш виразно ілюстрували зміст слов'янської ідентичності й зримо окреслювали їхнє ставлення до Заходу. М. Максимович був одним із перших представників української історичної думки, у працях якого прочитувалася цілісна цивілізаційна мапа світу й спроба визначення місця Заходу у цьому цивілізаційному поділлі. Історіографічні спроби попередників в окресленні такої цивілі-

заційної ідентифікації відзначалися нечіткістю та фрагментарно-епізодичним характером. Незважаючи на суперечливість окремих тверджень, Максимович задав парадигму генези української цивілізаційної ідентичності на досить тривалий період. Його оцінки Заходу як «чужого» цивілізаційного середовища стали підґрунтям цивілізаційної ідентифікації більшості українських вчених другої половини XIX століття. Великою мірою саме М. Максимович задав в українській історіографічній традиції тенденцію до ототожнення Русі-України із Слов'янським світом як самобутнім цивілізаційним середовищем. Тому ми маємо всі підстави трактувати його як одну із знакових постатей у розвитку української цивілізаційної думки. Насамперед в історіографічному доробку М. Максимовича найбільш послідовно з-поміж українських істориків увиразнена концептуалізація слов'янської цивілізаційної ідентичності. Водночас у ньому конкретизовані погляди на Захід як цілком «чужий» слов'янам й навіть «ворожий» цивілізаційний простір. М. Максимович своєю активною дослідницькою, популяризаторською та викладацькою діяльністю спричинився як до концептуального увиразнення цивілізаційного образу Заходу, так і до його поширення серед читацької аудиторії.

Список використаних джерел і літератури:

Валіцький, А. (1998). *В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофільства*. Київ: Основи, 710.

Куций, І. (2016). *Цивілізаційні ідентичності в українській історіографії кінця XVIII – початку XX ст.: між Слов'яниною та Європою*. Тернопіль. 480 с.

Куций, І. (2016). Між Руським світом та Слов'яниною: цивілізаційні образи у науковій спадщині Михайла Максимовича. *Історіографічні дослідження в Україні*. Вип. 26. 6-32.

Максимович, М. (1876). Бубновская сотня. *Собрание сочинений М. А. Максимовича* (Т.І. Отдѣлъ исторической). Київ, 747–834.

Максимович, М. (1880). История древней русской словесности. *Собрание сочинений М. А. Максимовича* (Т.ІІІ. Языкознание. История словесности). Київ, 346–479.

Максимович, М. (1880). Критико-историческое исследование о русскомъ языкѣ. *Собрание сочинений М. А. Максимовича* (Т.ІІІ. Языкознание. История словесности). Київ, 3–24.

Максимович, М. (2004). *Листи / Упор. і вст. ст. В. Короткого*. Київ: Либідь, 312 с.

Максимович, М. (2004). Объ участіи и значенны Киева въ общей жизни Россіи. *Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України*. Київ: Вища школа, 144–158.

Максимович, М. (1877). О лаврской могилинской школѣ. *Собрание сочинений М. А. Максимовича* (Т.ІІ: Отдѣлы: историко-топографической, археологической и этнографической). Київ, 210–215.

Максимович, М. (2004). О мнимомъ запустѣнны Украины въ нашествіе Батыево и населеніи ея новопришлымъ народом (Письмо М. П. Погодину). *Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України*. Київ: Вища школа, 130–141.

Максимович, М. (1877). О надгробияхъ в Печерскомъ монастырѣ. *Собрание сочинений М. А. Максимовича* (Т.ІІ: Отдѣлы: историко-топографической, археологической и этнографической). Київ, 216–237.

Максимович, М. (2004). Откуда идет Русская земля, по сказанію Несторовой повѣсти и по другимъ стариннымъ писаніямъ русскимъ. *Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України*. Київ: Вища школа, 46–115.

Максимовичъ, М. (1876). Письма о князьяхъ Острожскихъ (Къ графинѣ А. Д. Блудовой). *Собраніе сочиненій М. А. Максимовича* (Т.І. Отдѣлъ исторической). Киевъ, 164–195.

Максимовичъ, М. (1876). Родословныя записки кievлянина. *Собраніе сочиненій М. А. Максимовича* (Т.І. Отдѣлъ исторической). Киевъ, 208–216.

Максимович, М. (2004). Сказаніе о гетманѣ Петрѣ Сагайдачномъ. *Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України*. Київ: Вища школа, 255–280.

Максимович, М. (2004). Сказаніе о Колывцинѣ. *Максимович М. Вибрані твори з історії Київської Русі, Києва і України*. Київ: Вища школа, 373–399.

Максимовичъ, М. (1877). Топографическія замѣтки кievлянина. *Собраніе сочиненій М. А. Максимовича* (Т.ІІ. Отдѣлы: историко-топографической, археологической и этнографической). Киевъ, 39–49.

Рябчук, М. (2000). Західники мимоволі: парадокси українського нативізму. *Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізненого націєтворення*. Київ: Критика, 66–102.

Ясь, О. (2005). Михайло Максимович і його наукова творчість у світлі наративних експериментів романтичної історіографії. *Історіографічні дослідження в Україні*, (16): Михайло Максимович і українська історична наука. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 190–209.

Ясь, О. (2007). Фрагмент як форма мислення: романтичний світ Михайла Максимовича. *Terra Cossacorum: Студії з давньої і нової історії України*. Київ: НАН України, Ін-т історії України, 477–516.

References:

Valitskyi, A. (1998). *V poloni konservatyvnoi utopii: Struktura i vydozminy rosiiskoho slovianofilstva* [In the captivity of conservatory Utopia: the structure and modifications]. Kyiv: Osnovy, 710 s. [in Ukrainian].

Kutsyi, I. (2016). *Tsyvilizatsiini identychnosti v ukrainiskii istoriografii kintsia XVIII – pochatku XX st.: mizh Slovianshchynoiu ta Yevropoiu* [Civilizational identities in Ukrainian historiography of the late 18th and early 20th centuries: between Slavonia and Europe]. Ternopil. 480 s. [in Ukrainian].

Kutsyi, I. (2016). Mizh Ruskym svitom ta Slovianshchynoiu: tsyvilizatsiini obrazy u naukovii spadshchyni Mykhaila Maksymovycha [Between the Russian world and Slavonia: civilizational images in the scientific heritage of Mykhailo Maksymovich]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*. Vyp. 26. 6–32. [in Ukrainian].

Maksimovich, M. (1876). Bubnovskaya sotnya [The Bubniv company]. *Sobranie sochineniy M. A. Maksimovicha* (Vol. I. Otdel istoricheskii). Kiyev, 747–834. [in Russian].

Maksimovich, M. (1880). Istoriya drevney russkoy slovesnosti [A history of the ancient Rus' literature]. *Sobranie sochineniy M. A. Maksimovicha* (Vol. III. Yazykoznanie. Istoriya slovesnosti). Kiyev, 346–479. [in Russian].

Maksimovich, M. (1880). Kritiko-istoicheskoe izsledovanie o russkom yazyike [A critical-historical study of the Russian language]. *Sobranie sochineniy M. A. Maksimovicha* (Vol. III. Yazykoznanie. Istoriya slovesnosti). Kiyev, 3–24. [in Russian].

Maksimovich, M. (2004). *Listi* [Letters] / Upor. i vst. st. V. Korotkogo. Kyiv: Libid, 312 s. [in Ukrainian].

Maksimovich, M. (2004). Ob uchastii i znachenii Kieva v obschey jizni [On Kiev's participation and significance in Russias common life]. *Maksimovich M. Vybrani tvory z istorii Kyivskoi Rusi, Kyieva i Ukrainy*. Kyiv: Vischa shkola, 144–158. [in Russian].

Maksimovich, M. (1877). O lavrskoy mogilinskoy shkole [On the Laura Mohyla academy]. *Sobranie sochineniy M. A. Maksimovicha* (Vol. II: Otdel: istoriko-topograficheskii, arheologicheskii i etnograficheskii). Kiyev, 210–215. [in Russian].

Maksimovich, M. (2004). O mnimom zapustenii Ukrainyi v nashestvie Batyievo i naselenii eya novoprishlyim narodom (Pismo M. P. Pogodinu) [On a make-belief desertion of Ukraine in Baty's time and its inhabitation with the newly arrived people]. *Maksimovich M. Vybrani tvory z istorii Kyivskoi Rusi, Kyieva i Ukrainy*. Kyiv: Vischa shkola, 130–141. [in Russian].

Maksimovich, M. (1877). O nadgrobiyah v Pecherskom monastyire [On the graves in Pecherskyi monastery]. *Sobranie sochineniy M. A. Maksimovicha* (Vol. II: Otdel: istoriko-topograficheskii, arheologicheskii i etnograficheskii). Kiyev, 216–237. [in Russian].

Maksimovich, M. (2004). Otkuda idet Russkaya zemlya, po skazaniyu Nestorovoy povesti i po drugim starinnyim pisaniyam russkim [From whence the Rus' land derives]. *Maksimovich M. Vybrani tvory z istorii Kyivskoi Rusi, Kyieva i Ukrainy*. Kyiv: Vischa shkola, 46–115. [in Russian].

Maksimovich, M. (1876). Pisma o knyazyah Ostrojskih (K grafine A. D. Bludovoy) [The letters about the Ostrih princes]. *Sobranie sochineniy M. A. Maksimovicha* (Vol. I. Otdel istoricheskii). Kiyev, 164–195. [in Russian].

Maksimovich, M. (1876). Rodosloyniya zapiski kievlyanina [The lineage records of a Kievan]. *Sobranie sochineniy M. A. Maksimovicha* (Vol. I. Otdel istoricheskii). Kiyev, 208–216. [in Russian].

Maksimovich, M. (2004). Skazanie o getmane Petre Sagaydachnom [The tale of Hetman Petro Sahaidachnyi]. *Maksimovich M. Vybrani tvory z istorii Kyivskoi Rusi, Kyieva i Ukrainy*. Kyiv: Vischa shkola, 255–280. [in Russian].

Maksimovich, M. (2004). Skazanie o Koliivschine [The tale of the Koliyivshchyna]. *Maksimovich M. Vybrani tvory z istorii Kyivskoi Rusi, Kyieva i Ukrainy*. Kyiv: Vischa shkola, 373–399. [in Russian].

Maksimovich, M. (1877). Topograficheskaya zametki kievlyanina [The topographic records of a Kievan]. *Sobranie sochineniy M. A. Maksimovicha* (Vol. II: Otdel: istoriko-topograficheskii, arheologicheskii i etnograficheskii). Kiyev, 39–49. [in Russian].

Riabchuk, M. (2000). Zakhidnyky mymovoli: paradoksy ukrainskoho natyvizmu [Pro-Westerners unwillingly: the paradoxes of Ukrainian nativism]. *Riabchuk M. Vid Malorosii do Ukrainy: paradoksy zapizniloho natsiietvorennia*. Kyiv: Krytyka, 66–102. [in Ukrainian].

Yas, O. (2005). Mykhailo Maksymovych i yoho naukova tvorchist u svitli naratyvnykh eksperymentiv romantychnoi istoriohrafii [Mykhailo Maksymovych and his scientific creativity in the light of narrative experiments of romantic historiography]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, (Vol.16: Mykhailo Maksymovych i ukrainska istorychna nauka). Kyiv: NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, 190–209. [in Ukrainian].

Yas, O. (2007). Frahment yak forma myslennia: romantychnyi svit Mykhaila Maksymovycha [A fragment as a form of thinking: the romantic world of Mykhailo Maksymovych]. *Terra Cossacorum: Studii z davnoi i novoi istorii Ukrainy*. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t istorii Ukrainy, 477–516. [in Ukrainian].

Отримано: 06.01.2024